

İBRET’TE NAMIK KEMAL’İN SANSÜRE KARŞI MÜDAFAASI

Öz: Tekrar ve süreklilik gösteren yönleriyle sansür Osmanlı’da, 19. asırda basının gelişmesiyle birlikte matbuatta daha sık gözlemlenen bir olgu olmuştur. Polis Nizamı (1847), Matbuat Nizamnamesi (1857), Kararname-i Âli (1867) ve birtakım keyfî uygulamalarda kendini gösteren sansürle birlikte birçok gazete, dergi ve kitaba yayım yasağı getirilmiştir. Bir müddet tatil edilen ve nihayet lağvedilen süreli yayınlardan *İbret*’in başyazarı; gazete yazılarına, gazeteciliğine ve kitaplarına sansür getirilen Namık Kemal’dir. Bu incelemede *İbret*’ten önce sansüre uğrayan yayımlara ilişkin kısa bir değerlendirmeden sonra Namık Kemal’in sansüre karşı 1872-1873 yılları arasında *İbret*’te yayımladığı yazıları ele alınacaktır. Bu yazılarda Matbuat Nizamnameleri, Kararname-i Âli ve dönem idarecilerinin keyfî uygulamalarından kaynaklanan sansür olgusu yoğun bir şekilde eleştirilmekte, *Evrâk-ı Perişan* ve *Dağarcık*’ın yayımına neden yasak getirildiği sorunsallaştırılmaktadır. Yazılardaki sansüre dair eleştirilerin doğruluk değerini ortaya koymak için bu dikkatler matbuat nizamnameleri ve Kararname-i Âli’deki hükümlerle karşılaştırılarak yorumlanacaktır. Yazılardan “Türkçe Matbuat” ve “Müellifler Neden Me’yus Olacak?”, Kemal’in konuyu ayrıntılarıyla değerlendirdiği yazılardır. Sansürle alakalı *İbret*’teki bütün yazıları dikkate alındığında Kemal’in bir yandan keyfî uygulamalarla yayımlara getirilen sansüre karşı çıktığı diğer taraftan Osmanlı’da gazetecilik ve basın tüzüğüyle alakalı sorunlara dikkat çektiği görülmektedir. *İbret*’in diğer yazarları ve *Hadika* gazetesinden Ebuzziya Tefvik’in de desteklediği bu yazılarda Namık Kemal’in sansüre karşı şahsi teşebbüs, sa’y ve gayret, müsavat, hayat hakkı, kurumsal işleyişte hak ve adalet, özellikle hürriyet ve hukuku müdafaa ettiği tespit edilmiştir. Bu müdafaaıyla Namık Kemal’in Osmanlı matbuatında Sultan II. Abdülhamit’ten önceki sansürün bir dönemine ışık tuttuğunu ve edebiyat eleştirisinde “sansür”ün mahiyetini anlamaya imkân tanıyacak kavramları gözler önüne serdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sansür, Basın, Hayat Hakkı, Fikir Özgürlüğü, Hürriyet, Eşitlik, Hukuk.

Namik Kemal’s Defense Against Censorship in *İbret*

Abstract: Censorship, with its repetitive and continuous aspects, became a phenomenon observed more frequently in the press in the Ottoman Empire with the development of the press in the 19th century. Along with the censorship that manifested itself in the Police Regulation (1847), the Press Regulation (1857), the Âli Decree (1867) and some arbitrary practices, many newspapers, magazines and books were banned from publishing. The editorial writer of the periodical *İbret*, which was suspended for a while and eventually abolished, was Namık Kemal, whose newspaper articles, journalism and books were subject to censorship. In this study, after a brief evaluation of the publications that were subject to censorship before *İbret*, Namık Kemal’s articles published in *İbret* between 1872-1873 against censorship will be discussed. In these articles, the censorship phenomenon resulting from the Press Regulations, the Âli Decree and the arbitrary practices of the administrators of the period is heavily criticized, and the reason why the publication of *Evrâk-ı Perişan* and *Dağarcık* was banned is problematized. In order to reveal the truth value of the criticisms about censorship in the articles, these remarks will be interpreted by comparing them with the provisions in the Press Regulations and the Âli Decree. Kemal’s articles, “Turkish Press” and “Why Will Authors Be Despondent?” are the ones which he evaluated the subject in detail. When all of his articles in *İbret* regarding censorship are taken into consideration, it can be seen that Kemal, on the one hand, opposed the arbitrary censorship imposed on publications, and on the other hand, drew attention to the problems related to journalism and press regulations in the Ottoman Empire. In these articles, supported by other writers of *İbret* and Ebuzziya Tefvik from the *Hadika* newspaper, it was identified that Namık Kemal defended personal initiative, effort and endeavor, equality, the right to life, rights and justice in institutional functioning, and especially freedom and law against censorship. With the help of this defense, it is possible to claim that Namık Kemal shed a light on a period of censorship in Ottoman press before Sultan Abdulhamid II and he was pointing out concepts helping understand the nature of censorship in his literary criticism.

Keywords: Censorship, Press, The Right to Life, Freedom of Thought, Liberty, Equity, Law.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
56. SAYI / VOLUME
2024-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Halef NAS

Harran Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

hnas@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1637-4897

Gönderim Tarihi
Received
12.06.2024

Kabul Tarihi
Accepted
09.09.2024

Atf
Citation
Nas, Halef. “*İbret*’te Namık Kemal’in Sansüre Karşı Müdafaaası.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 56, 2024, ss. 147-169.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş: Namık Kemal'in *İbret*'teki Yazılarına Kadar Osmanlı'da Sansürün Tarihine Kısa Bir Bakış

Sansür; kitap, gazete, dergi, mektup ve film gibi eserlerin basılması, yollanması veya oynatılmasından önce hükümet kontrolünden geçmesi, mahzurlu görülen taraflarının eserden çıkarılması veya içeriğine tamamen engel olunmasıdır. Adını Roma'da nüfus sayım memuru olan "Censör"den alan sansürün bilinen tarihi milattan önceki yüzyıllara dayanmaktadır. M.Ö. 5. yy'de Yunanlıların tanrılarına hakaret suçuyla yargılanan Pitagor sürgünle cezalandırılırken eserleri halkın gözleri önünde yakılmıştır. Dini ilgilendiren bu mevzudan başka M.Ö. 8. yy'de coşkulu hatip Tito Labieno'nun bütün yazıları imparatorun isteği üzerine senato tarafından yakılmıştır. Yaşlı Seneca "bu o zamana kadar hiç görülmemiş bir cezaydı" demektedir (Baldini 77). Tarihe geçmiş birçok sansür uygulamasından çokça bilinen ikisi Mainz Prensiği Piskoposu Barthold V. Hanneberg'in kendi dinsel bölgesinde yürürlüğe koyduğu 4 Ocak 1487 tarihli Sansür Tüzüğü ve bir sene sonra Papa VIII. Innocentius'un hazırlattığı kapsamlı tüzüktür. 1515'te Papa X. Leone bu tüzüğe işkenceyle idam cezasını da eklemiştir. Batıda dinî otoritenin sansür uygulamalarının yanında, siyasi yetkenin dini yanına alarak uyguladığı sansür yasakları da olmuştur. (Kabacalı 5). Bu yönüyle istibdat idarelerince hürriyet ve taraftarlarına karşı -Bahri Ulaş'ın (28) ifadesiyle, nazik ve mühim bir silah olarak kullanılan sansürün Osmanlıdaki başlangıç tarihi çok eski değildir.

Sultan Abdülmecit (1823-1861) zamanında tatbik edilen sansür sadece gazete ve dergilerle sınırlı kalmamış uygulamaya kitaplar da dahil edilmiştir. 1857'de çıkan Matbuat Nizamnamesi'nin 3. maddesinde kitap ve risalelerin Maarif Meclisi'nce yayımlanmasında mülk ve devletçe bir sakınca bulunmadığı açıkça bilindikten sonra Sadaret makamına bir mazbata ile izne sunulmadıkça basılamayacağı ve yayımlanamayacağı hükmü geçmektedir ("Matbuat Nizamnamesidir", 227). Namık Kemal'in sansüre karşı müdafaasında başka bir kanun hükmünce ilga edildiğini söylediği bir hüküm nizamnamenin bu hükmü olacaktır.

Osmanlılarda Türkçe ilk kitabın basıldığı 1729'dan önce azınlıklara Arap harfleriyle kitap basma izni verilmiş ancak bunların din kitabı basmalarından kaynaklanan sorunlar olmuştur. Bunlardan biri 2. Mustafa (1664-1703) zamanında getirilen "matbaa yasağı", bazı rahiplerin yaptığı değişiklik ve eklemelerle İncil'i tahrif ederek propaganda amacıyla dağıtma ve Ermeniler arasında Katolik mezhebini yayma isteğinden kaynaklanmıştır. Hıristiyanlıkla alakalı din kitaplarının Arapça veya Osmanlı Türkçesine çevrilip yayımlanmasından ötürü Cizvit matbaaları 18. yy. başlarında sık sık kapatılmıştır. İslam'ı ilgilendiren birtakım meselelerde de sansür devam etmiştir. İlk matbaanın kurulduğu 1727'de konuyla alakalı olarak 3. Ahmet'in (1673-1736) fermanında fıkıh, tefsir, hadis ve kelam kitapları dışındaki kitapların basımına izin verilmiş 3. Selim (1761-1808) zamanına kadar din kitabı basma yasağı devam etmiştir. Alpay Kabacalı (5-13) 1729'dan Tanzimat'ın ilan edildiği

1839 yılına kadar basılan kitap sayısının 434, *Takvim-i Vekayi*'nin yayımlandığı 1831'e kadarki kitap sayısının 200 dolayında olduğunu ve az sayıda basılan kitapların seçiminde hangi ölçüler alındığı bilinmiyorsa da basılmadan önce padişah izni istendiğini (istizan) ve basıldıktan sonra toplatıldığı söylenen bir kitaba rastlandığını kaydetmektedir. Bu kitap da Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ıdır. Kitabın müstehcenlik gerekçesiyle toplatıldığı anlaşılmaktadır. Namık Kemal'in kitap sansürüne ilişkin düşüncelerini ilgilendirdiği ölçüde burada dikkati çeken bir husus kitabın basıldıktan sonra toplatılmış olmasıdır.

Namık Kemal'in doğduğu 1840 senesinde, *Takvim-i Vekâyi* gazetesinin yayımlanması için kurulan Takvimhane-i Âmire matbaasında herkesin bedelini ödemek şartıyla kitap bastırabilmesini ön gören bir iradenin yayımlanmasıyla, kitap bastırmak isteyenler için ruhsat verilmesi yöntemi getirildi. Bir sene sonraki irade basılacak kitap ve risalelerin izin alınarak basılmasına ilişkindir. Dar anlamıyla sansür hükmü getiren ilk düzenleme de 10 Nisan 1845 tarihli Polis Nizamıdır. Bu nizamın 13. maddesinde “ahlak ve genel âdâbı bozacak her konuda basımevleri, kitaphane ve tüm kitapçı dükkanlarına dikkat edilmesi, önceden sezilmesi ve dışarıdan gelen her türlü kitap, risale ve evrakın yayımlanmadan önce görülüp gerekenlerin yasaklanmasına ve el konulmasına dikkat edilmesi” (Kabacalı 16) hükmü geçmektedir. 1845'ten sonra özel basımevlerinin sayısında bir artış olmuştur. Takvimhane-i Amire'den ayrı Üsküdar, Galata ve Eyüp semtlerinde kimi şahısların özel mülkiyetinde işletilen ve istediğini basan matbaalar ortaya çıktı. Bu matbaalar için bir düzenleme de yoktu. Takvimhane nâzırı böyle bir duruma izin verilmeyeceğini belirtip, yayımlanıp satılması uygun görülmeyen şeylerin basılmamasını, basılacak şeylerin Takvimhane yönetimine gösterilmesini ve yayın gelirlerinden uygun miktarın (temettü) verilmesini istedi. İslahat Fermanının ilanından bir yıl sonra (1857) çıkarılan Matbuat Nizamnamesi yöneticilerin sansür düşüncesine yakınlık gösterdiklerini belgeleyen bir metin hüviyetindedir. Nizamnamenin 137. maddesine göre Osmanlı ülkesinde zararlı kitap ve risaleleri bastırmaya cesaret edenlerin eserlerine zaptiye tarafından el konulacak ve düzenlemeye aykırı hareket edenlerin matbaaları kapatılıp hukuki ceza uygulanacaktı. 1858'deki Kanun-ı Ceza'nın 138. maddesinde böyle suçların ağırlığına göre matbaa geçici olarak veya tümüyle kapatılacak; sonra 10-50 mecrediye altını para cezası alınacaktı. 139. maddede ahlaka aykırı hezl ve hiciv yazılarını ve edepsiz resimleri basanların 1-5 mecrediye altını para cezası ve yirmi dört saat-ten bir haftaya kadar hapsi öngörülüyordu (İskit 19-20).

Bütün bu düzenlemelerin yanı sıra kapitülasyonlardan yararlanan Osmanlı'daki yabancı gazeteler dilediğini yazabilmekteydi. Devlet, gazete müfettişi atamak suretiyle yabancı yayınlarda zararlı gördüğü şeyleri sansürlemeye çalıştıysa da bunun bir yararı olmamıştır. Çözüm olarak bakanlar kurulunda (heyet-i vükelâ) alınan kararlar, ilgili gazetelerin satın alınarak imha edilmesi ve yerine her devlette olduğu gibi bir tarafı resmî diğer tarafı

yarı resmî gazete çıkarılması yoluna gidilmiştir (Kabacalı 21). Yabancı gazetelerin dilediğini yazma serbestliğine karşın yerli basında durum aksine olmuştur.

Ruzname-i Ceride-i Havadis ile ne Ankara Milli Kütüphanede ne de İstanbul kütüphanelerinde tek sayısına bile rastlanmadığı söylenen *Mecmua-i Havadis* arasında geçen bir polemikte Müşteri sıfatıyla sorularını soran kişi *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te yabancı devletlere ilişkin haberlere kıyasla Osmanlı'daki haberlerin çok az geçmesinin, gazetede devlet ve milletin hâinden pek bahsedilmeyişinin sebebini merak etmekte "Buna sebep acaba Babıali'nin izin vermeyişi midir?" diye sormaktadır. İstanbul'da İngilizce, Fransızca, Rumca, Ermenice yayımlanan birçok gazete *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ve sair yerli gazetelerin yazmadığı şeyleri serbestçe yazmakta ve fikirlerini beyan etmekteyken Babıali bir mahzur görüyorsa yerli basına yaptığı gibi neden bunları da menetmiyor diye de sormaktadır (Cerideci ile bazı müşterisi 27). 1861'de *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te geçen şu kısacık hadise Osmanlı Devleti'nde yerli ve yabancı unsurlar arasında eşitliğin (müsavat) ilan edildiği İslahat Fermanı'ndan beş yıl sonrasına aittir. Bir zamanlar gayrimüslim tebaa müslim tebaa ile eşit sayılmazken şimdi yerli basın dış basınla bir tutulmaktadır. Şu hâlde sansür olgusu düşünüldüğünde o dönemki yerli ve yabancı basın arasında bir eşitlikten bahsedilemez. Yerli basına uygulanan sansür yüzünden Namık Kemal gibi bazı gazeteciler mahzurlu görüneceğini düşündükleri kimi yazılarının içeriklerini kendi gazetelerinden önce Osmanlı'da çıkan yabancı gazetelerde yayımlamışlardır.

Tercüman-ı Ahval ve *Ceride-i Havadis* arasında devam eden tartışmalardan sonra Ziya Paşa'nın dönemin eğitim anlayışını eleştiren bir yazısını yayımladığı için *Tercüman-ı Ahval* gazetesi Babiâli tarafından kapatıldı ve basımına bazı koşullara uyması koşuluyla ancak iki hafta sonra izin verildi¹. Mithat Cemal Kutay'ın sarıklı ihtilalci dediği Ali Suavi'nin devletin dış politikasına yönelttiği eleştirilerden sonra *Muhbir* gazetesi dönemin Maarif-i Umumiye Nazırı Es-Seyyid Ahmet Kemal imzasıyla 8 Mart 1867'de kapatıldı. Gazetenin kapatılma sebebi hükümet aleyhine zihinleri bulandıran kimi yalan ve yanlışlıkları, aşâğılık yayınları alışkanlık haline getirmesi ve kanuna aykırı pek çok uygunsuz ve esassız şeyleri ihtiva etmesi olmuştur. Gazetenin sahibi Filip Efendi esassız ve uygunsuz şeylerin yayımlandığına, "aşâğılıklar" ifadesine ve karara karşı çıkmış, gazetede bu türden şeylerin bulunmadığını söyleyerek gazetenin kapatılmasının nizamnameye aykırı olduğunu bildirmiş; mevzuyu Namık Kemal o zaman yazdığı *Tasvir-i Efkar*'a taşımış sonuçta 12

¹ Gazetenin kapatılma gerekçesi açıklanmamıştır. Enver Benhan Şapolyo'ya göre gazete Ziya Paşa'nın dönemin maarif işlerini eleştiren yazısından ötürü kapatılmıştır (bkz. Topuz 11). Basın tarihinde yasal olmayan bu ilk kapatma cezası, dönem iktidarının eleştiriye ne kadar kapalı olduğunu göstermenin yanı sıra iktidarı da dış ve iç azınlık basınına uygulayamadığı bir yöntem olarak sansürü Türkçe basına uygulaması yönünde yasal düzenlemeleri hazırlamaya itmiştir (Çakır 101).

Mart 1867'de basına sansür getiren ve Namık Kemal ve daha birçoklarının Ali Paşa'yı alaya alarak "Kararname-i Âli" dedikleri Basın Tüzüğü yayımlanmıştır. Kararname gazeteciler için sürgün cezası getirmediği halde Ali Suavi evinde tutuklandı. Önce emniyet müdürlüğüne getirilip ardından Kastamonu'ya götürülmek üzere vapura bindirildi. Namık Kemal rütbesi yükselti- lerek Erzurum valiliğine; Ziya Paşa, Kıbrıs mutasarrıflığına atandı. Olaydan sonra bu üç Yeni Osmanlı, soluğu Fransa'da aldı.

Dilediğini yazma ve fikrini hürce ifade etme konusunda eşitliğe riayet edilmezken bu arada resmî basının harekete geçirdiği ortam içinde resmî gazeteler kuruluyor Osmanlı toplumundaki ayrılıkçı eğilimleri dengelemek amacıyla taşra ve vilayetlerde de resmî gazetelerin sayısı artırılıyordu. Gazetelerin Türkçe yayımlanması yolunda bir zorunluluğa gidilmemiş farklı dillerde gazetelerin yayımlanmasına yönelik eşitlikçi bir ortama müsaade edilmiştir. Bu sayede Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice, Bulgarca, Farsça ve Yahudice gazetelerin sayısında bir artış olmuştur. Sırpça, Romence, Rusça, Gürcüce, Urduca, Arnavutça, Çerkesçe, Kürtçe, Çingenece gazetelerin özellikle İstanbul'da yayımlandığı da bilinmektedir. Vilayet gazetelerine imkân tanınması yetenekli insanların ortaya çıkmasına da vesile oluyordu. Örneğin Osmanlı matbuatının en uzun soluklu gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat*'i çıkaran Ahmet Mithat Efendi daha önce *Tuna* ve Bağdat'ın *Zevra* gazetesinde çalışarak kendini kabul ettirmiştir. Devletin matbaalar için gerekli yatırımları artırması özel teşebbüs büyük masraflar yapmaktan da kurtarıyordu. Çünkü özel müteşebbisler bu matbaalarda sadece baskı masrafını ödeyerek yayın yapma fırsatı buluyorlardı. Ancak bir devlete ait matbaada bunların baskı yapmasının bir sakıncası da vardı: Ön sansür (Koloğlu 31-43). Gazeteler de sansürden ötürü kapatıldıklarında yeni bir sorun ortaya çıkmaktadır. Herkes devlet memuru olmadığından hayatını sürdürmek için maişet kaynaklarını düşünmek zorundadır. Memurlar devletten aldıkları maaşla yaşamlarını sürdürürken devlet kapısında memur olmayan gazetecilerin durumu ne olacaktı? Devlet memurluğu yapmayan kimi gazeteciler gazete yazıları sayesinde geçinirdi. Gazeteleri kapanınca geçim kaynakları da bir yönüyle kapanmış oluyordu. 26 Kânunusani 1873 tarihli *İbret*'teki bir yazısında Namık Kemal (*İbret*, no. 101) mevzuya şu şekilde açıklık getirmeye çalışır:

(...) biz gazeteyi taayyüş için çıkarmıştık. Şu kadar var ki gazetecilikte aradığımız taayyüş bir maişet-i ahrarâneydi. Vatanımca en büyük terakkiyi edebiyatta ve edebiyatça en büyük terakkiyi gazetelerde gördüğüm için o yolda yaşamayı mevcut olan esbâb-ı taayyüşün bir çoğuna tercih etmiştim. Felek müsait olmadı. Gazete çıkar çıkmaz devlet hizmetinde kullanılmaya istihkakımız hakkında bin taraftan bin türlü sözler çıkmaya başladı. Bir iki gün içinde bu istihkak iddiası arkadaşlarım hakkında dahi ulûm-ı mütearifeden, müsellemtattan, belki bedihyâttan oldu. Bayağı bizlerce devlet hizmetine girmemek vatan hizmetinden kaçmak hükmünde bulunduğu herkesin lisanında dolaşır dururdu. Hattâ ezkiyâdan biri: "Siz gazetecilikte birkaç gün daha ısrar ederseniz memuriyet kabul etmemeye,

askerlikten firar hükmünü verecekler” demişti. Mamafih devlet hizmetinden kaçınmak ne benim ne de arkadaşlardan birinin hayal ve hatırına gelmişti. Vakıa biz o zamanlar hizmette bulunmadık, fakat buna sebep yalnızca bir memuriyette bulunmak için beyan-ı acz ü fakr ile hizmet namına nanpâre istidasına görülen ihtiyaçtı. Hasılı biz hizmetten kaçmadık... Yalnız memuriyet dilenmek elimizden gelemedi.

İbret gazetesi tekrar tekrar tatil edildikten sonra Namık Kemal, gazete çıkarmalarındaki amaçlarının “taayyüş”, tek kelimeyle, hür bir yaşam (maîşet-i ahrarâne) olduğunu açıkça ifade etmektedir. *Felek bütün esbab-ı cefasın toplanın gelsin / Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten* beytinin şairi, *İbret*’teki yazısında feleğin müsaade etmediğini söylerken felek dışında gerçekçi olguları ihmal etmemektedir. Gazetecilikle geçinmenin devlet memurluğundan kaçmak anlamına geldiği sığ bir anlayışla da karşı karşıyadır. Buna karşılık bir gazetenin kapanmasına delil sayılacak yönleri tespit eden sansür memurları az maaş almalarına mukabil akşam sansür işinde çalışırken gündüz de gazetelerde yazarlık veya tüccar yanında yazıcılık gibi ek işlerde çalışabiliyorlardı (Demirel 53). Burada ilginç, bir yönüyle de ironik olan gazete sansürü için çalışan memurun gündüz de sansürlediği gazetede çalışmasıdır. Dolayısıyla sansür olgusu memuriyetle ve memuriyet dışında geçinme koşullarından bağımsız olarak düşünülemez. Namık Kemal ve dostlarının çıkardıkları *İbret* gazetesi kapatılınca mükafat olarak farklı yerlerde memuriyetle vazifelendirilmişlerdir. Vazifeye sürgün mükafata mücazat demek daha doğru olacaktır. Namık Kemal’in *İbret*’teki yazı arkadaşlarından [Menâpîrzâde] Nuri Bey (*İbret*, no. 4), “Memuriyet” başlıklı bir yazısında hükümet denilen şeyin esası üzerinde konuşurken hükümetin bir noktada toplanan insanların maddi ve manevi mutluluklarını gözetmeye memur bir heyet olduğunu, eşitliği gözetmesi gerektiğini dile getirdiğinde memur olmanın dışında yaşam ve haysiyete çare bulunmadığının nasıl teslim edileceği anlayışını tartışma konusu yapmaktadır.

Sansür olgusuyla alakalı durumun hürriyet, müsavat, fikir hürriyeti, maîşet ve memurlukla da ilişkisi düşünülünce konunun geniş anlamda ekonomiyi ilgilendirdiği görülmektedir. Dönem gazete ve dergilerinde en çok işlenen konulardan biri İlm-i Servetti (Ekonomibilim). *İbret*’teki yazılarında Namık Kemal, Ebuzziya Tefvik, Nuri ve Reşat Beyler konuyla alakalı birçok yazı kaleme alırken ekonomiye bakan yönüyle “sa’y” kavramının önemine atıfta bulunurlar. Memurluğun dışında da uğraş alanlarının bulunduğu ve bunun devlet için getirisinin memurluktan daha fazla olduğuna dair dikkatler şahsi teşebbüsle uğraşan gazetecilerin vurguladıkları bir konudur. Namık Kemal’in (*İbret*, nr. 1) *İbret*’in daha birinci sayısında “Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müspettir ki insan için her ne hâsıl olursa sa’y ile olur, insan her neye vâsıl olursa sâ’y ile olur.” derken savunduğu şey memurluk dışında insanın geçim kaynaklarının bulunduğu ve bunun dokunulmaz bir hak olduğuydu. Ebuzziya Tefvik (*Cüzdan* 21) 1873’te çıkardığı *Cüzdan* dergisinde sa’y kavramına atıfta bulunarak “Ecdadımız her ne kazandırsa sa’y

ile kazandılar.” demektedir. Dergideki Namık Kemal'e ait yazı da Kemal'in (*Cüzdan* 4) “Ve-en leyse lil-insâni illâ mâ se'â (Doğrusu insanın sa'yinden başkası kendinin değil -Necm 53/39-)” ayetinin etrafında sa'y ve gayreti anlattığı “Sa'y” başlıklı yazıdır “Sa'y” kavramı daha sonra Mehmet Akif'in şiir sanatının temel kavramlarından biri olacak ve Akif yine bu ayeti başlık olarak seçerek sa'yi şiirleştirecektir. Ebuzziya Tevfik *Cüzdan*'da sa'y kavramı etrafında ekonomiye dair önemli dikkatlere yer verirken dergiye, biri şarka ait olmak üzere Namık Kemal'in yazısını almış biri de garba ait olmak üzere Franklin'in sa'ye atıfta bulunduğu ve Reşat Bey'in Paris'teyken çevirdiği yazıyı eklemiştir. Paranın nasıl kazanılacağı ve idare edileceği, sa'y, gayret, tembellik, borç, köle ve efendi ilişkileri, hürriyet ve daha birçok şeyin anlatıldığı bu yazı “Borç ettiğiniz vakit ne yaptığınızı iyice düşünür müsünüz? Başkasına hürriyetinize taarruz edebilmek hakkını veriyorsunuz.” ([Kayazâde] Reşat, *Cüzdan*, no.1, 27) düşüncesini işlemektedir. Bundan ötürü de *Cüzdan* daha ilk sayısının çıktığı gün hükümet tarafından yönetimi hedef aldığı gerekçesiyle toplatılmış ve bir daha da çıkma imkânı bulamamıştır (Nalcioğlu 315). Namık Kemal'in sansüre karşı müdafaasında ve *İbret*, *Cüzdan* gibi yayınların yazarlarının dile getirdiklerinde görüldüğü gibi sansüre karşı savunulan şey sadece fikir özgürlüğü değildir. Özetle hürriyet ve müsavatın yanında meselenin bir de maişete bakan yönü vardır. Yine de sansüre karşı matbuatın hak ve hürriyetiyle alakalı her müdafa temelde hürriyet etrafında dönmektedir. Namık Kemal, “Türkçe Matbuat” yazısını böyle bir müdafa ortamında kaleme alır.

“Türkçe Matbuat”

Başyazarlığını Namık Kemal'in yaptığı *İbret* gazetesi 9 Temmuz 1872'de yayımlanan 19. sayısındaki, Kemal'e ait “Garez Marazdır” başlıklı yazıdan ötürü kapatılmış; *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis* gazetesinin kapatılma gerekçesini şu şekilde vermiştir: “*İbret* gazetesi menâfi-i devlete ve âdâb-ı umumiyye karşı ittihâz eylemiş olduğu meslekte ısrar eylediğine mebni dört ay müddetle tatil edilmiştir.” (“Havâdis-i Dâhiliye”, no. 1946) Gazete bir sayfa sonraki dış haberlerde Rusya ile ilgili kısımda da nihilistlerin hapsedildikleri, soruşturmalarından Fransız komünistlerinin taksim-i emvâl kaidesine uyararak Rusya'yı alt üst etmek istediklerinin açığa çıkarıldığı, Rusya'da gazetelerin politikaya dair bir şey yazamadıktan başka herkesin önünde bu gibi hallerden bahsedenlerin derhal polis tarafından derdest edilerek suçlu bulunanların dahi aleni şekilde mahkemeye çıkarıldıklarına dair hakikat-i hâlin tahakkukunun mümkün olamadığı bilgisini paylaşmaktadır. Benzer bir durum *İbret* için de söz konusu mudur? Yani *İbret* devletin menfaatlerine ve umumi âdâba aykırı hareket etmiş midir? Namık Kemal ve dostları nihilist ve komünist değillerdir ama *İbret* herhangi bir muhakemeye tabi tutulmadan mı kapatılmıştır? Namık Kemal (*İbret*, no. 20), *İbret*'in kapatılma beyannamesinde gazetesinin devletin menfaatlerine ve umumi âdâba aykırı bir meslek tuttuğu yönünde gösterilen gerekçenin Matbuat Nizamnamesinin hükmüne dayanmadığını söylemektedir.

Yani *İbret* bir muhakemeye tabi tutulmadan keyfi olarak tatil edilmiştir. Gazetenin yazarlarından Ebuzziya Tefvik (*Yeni Osmanlılar Tarihi* 424-425), Mahmut Nedim Paşa'nın emriyle gerçekleşen, gazetenin bu kapatılma emrine değinmektedir. Ebuzziya Tefvik'in kaydettiğine göre, Mısır Hidivi İsmail Paşa, Genç Osmanlıları satın almak için Kuşçubaşı Hurşit Bey vasıtasıyla onlara rüşvet teklif etmiş, Namık Kemal ikinci kez teklifi reddedince Hurşit Bey ilgili yerlere bu parayı vererek padişahın *İbret*'in kapatılması iradesini çıkarmıştır. Dolayısıyla Kararname-i Âli ve Matbuat nizamnamelerine bakılmaksızın gazetelerin kapatıldığı da bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır².

İbret dört aylık tatil süresi dolmadan sultanın izniyle 20. sayısıyla tekrar yayımına devam etmiştir. Namık Kemal; Matbuat Nizamnamesi ve Kararname-i Âli'ye bile dayanmadan verilen tatil kararının zalimane bir ceza olduğunu ifade etmektedir (Özön 120). Bununla birlikte gazetenin tatili ve tekrar yayına devam etmesi açıkçası ironiktir. Çünkü ortada bir Matbuat Nizamnamesi vardır fakat nizamnamenin hükmüne bakılmadan *İbret* kapatılmış sonrasında sultanın iradesiyle tekrar açılmıştır. Matbuat Nizamnamesi'nin hükmünün geçerliliği padişahın iradesi altındadır ve onun fiilini ilga edemez. Sultanın iradesiyle bir gazete kapatılıp yine o iradeyle kırk gün sonra açılıyorsa basın işlerini düzenleyecek nizamnamenin kıymeti nedir? Sultan nizamnamenin emrini ilga edip sonra kendi emrini iptal ediyorsa sultanın iradesinin kıymeti nedir? Bu durumda Ebuzziya Tefvik'in *İbret*'in kapatılmasına dair rivayetini önemsemek gerekir. Belli ki dönem gazetecileri, yeri geldiğinde nizamnameler ve kararnameleri umursamayıp sultanın yetkilerini istedikleri yönde etkilemeye çalışan devlet ricaliyle de uğraşmak durumunda kalmışlardır.

Namık Kemal *İbret*'in kapatılmasına dair beyannamede Kararname-i Âli'den de bahsedilmediğini, kararın keyfi olduğunu ifade etmektedir. Gazete bu kararname ile kapatılmamışsa da başka birçok gazete kararnameye dayanılarak tatil veya ilga edilmiştir. 20 Zilkade 1283 (1867) tarihli Kararname-i Âli, Girit meselesinin devamına mahsus olarak yayımlanmıştı. Kararnamenin son cümlesinde “İşbu karar suret-i muvakkatede olarak istilzâm eden esbâb ile beraber bertaraf olacaktır.” (“Havâdis-i Dâhiliye” *Takvim-i Vekâyi* no. 875) hükmü geçmektedir. Yıl, kararnamenin ilanından beş sene sonra 1872 ve ortada artık Girit Meselesi de yokken *İbret* ve başka gazeteler kapatılmakta, sansüre uğramaktadır. Kararnamedeki müphem ve belirsiz delillerle gazetelerin

² Mahmut Nedim Paşa, gazete dağıtıcılarının gazetelerin içeriklerinden bahsederek bağırmaalarının bir takım erâcife sebebiyet verdiğini ileri sürerek bunu katiyen yasaklamış ve emre uymayanların cezalandırılacağını da ilan etmiştir. İlan 9 Mayıs 1876 tarihli *Sabah* Gazetesi'nde resmi bir tebliğ olarak yayımlanmıştır: “Dersaadet ve Galata Köprübaşında gazete müvezzerleri gazetelerin münderecâtından bahsederek bağırmakta oldukları ve bu ise bazı güne erâcifin tekevvününe sebep olacağına mebnî, müvezzerlerin gazete münderecâtından bahsetmeleri katiiyen taht-ı memnuiyete alınmış olmakla bundan böyle gazeteyi ismiyle fûruht ederek münderecâtından bahsetmemeleri ve isga etmiyen müvezzerlerin dahi cânib-i tedip olunacakları...” (bkz. İskit 48).

memleketin menfaatlerine uygun hareket etmedikleri yönünde bir karar alınmış; böylece kararname hayat ve fikir hürriyetine yönelik son derece zararlı bir başlangıç oluşturmuş; sonunda Sultan II. Abdülhamit de bundan yararlanarak Servet İskit'in (26) ifadesiyle “İdarî surette matbuatın ağzını bağlamıştır.”

Bir yandan yerli basına uygulanan sansür diğer taraftan yabancı gazetelerin yayım rahatlığı arasında Namık Kemal, Türkçede basının tarihine kısa bir girişten sonra basın ve sansüre ilişkin düşüncelerini dile getirdiği “Türkçe Matbuat” yazısını yayımlar. Gazeteci kimliğiyle Kemal mesleğinin tarihini bilen ve takip edenlerdendir. Türkçe yayımlanan ilk gazetenin Mısır’da yayımlandığı bilgisini birkaç sene önce öğrenmemize rağmen Kemal “Türkçe Matbuat”ta (B.M. *İbret*, nr. 94) doğru bilgiyi dile getirmektedir. *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin Agah Efendi ve Şinasi tarafından çıkarıldığını söyleyen Hıfzı Topuz (10) ikisinin 1852-1853 yılları arasında Paris’te bulduklarının anlaşıldığını belki de yurda dönünce Fransa’daki gazeteleri örnek alarak o yıllarda birlikte bir gazete çıkarma tasarısını düşündüklerini söylemektedir. Ancak gazetenin ilk yazısı olan “Mukaddime”yi yazan Şinasi, *Şair Evlenmesi* gibi edebî mahiyetteki yazılarını gazetede yayımlamış ve gazetenin 25. sayısından (15 Nisan 1861) sonra gazeteden ayrılmış 1862’de *Tasvir-i Efkâr*’ı çıkarmıştır. Agah Efendi’nin sabırsız, “ölçülü muhalefeti”nin aksine Şinasi eleştirel ve sorgulayıcı bir anlayışa sahiptir. Bu bakımdan gazete yayın anlayışında ikisi arasında farklılıklar da vardır (Çaylı 2). *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin Agah Efendi ve Şinasi tarafından çıkarıldığına dair bilgi Niyazi Berkes (261) tarafından, Şinasi’nin gazeteye sadece yazılarıyla katkı sunduğu yönünde bir dikkatle düzeltilmiştir. Kemal, “Türkçe Matbuat”ta (B.M. *İbret*, no. 94) “Türkçe birinci neşrolunan serbest gazete *Tercümân-ı Ahvaldir* ki zuhûru Şinasi merhumun îâne-i kalemi sayesindeydi” derken Berkes’i öncelemektedir. Gerçi yanlışlık, doğrudan kitaptan okumaktan ziyade internetten bilgiye ulaşmayı tercih eden bugünkü neslin hemen bakacağı Wikipedia’da tekrarlanmaktadır: “*Tercüman-ı Ahvâl* (Osmanlıca: ترجمان احوال), İstanbul’da 1860-1866 arasında yayımlanan ilk özel gazetedir. 22 Ekim 1860’ta Agah Efendi ve Şinasi tarafından çıkarıldı.”³ Yanlışlıkların yanında bir de gazetenin “özel” olduğu eklenince Namık Kemal’in yazısında vurguladığı bir dikkat kaybolmaktadır. Kemal (B.M. *İbret*, no. 94) *Tercüman-ı Ahvâl* için “özel gazete” değil, “serbest gazete” demektedir. Şinasi’yi de “gerek serbesti-i matbuata ve gerek edebiyatımıza ettiği” hizmetlerden ötürü övmektedir. Hürriyete ve hür düşünmeye “serbest” kelimesiyle vurgu yapmak “özel” demekten daha anlamlıdır. Namık Kemal’in amacı gazeteciliğin tarihini öğretmek değildir. O, neredeyse her yazısında olduğu gibi bir usul olarak kısa bir girişten sonra esasa geçer. Bu yazıda esas olan da matbuatın uğradığı sansürün mahiyetini ortaya koymaktır.

³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCm%C3%A2n-%C4%B1_Ahv%C3%A2l (“Tercüman-ı Ahval”. Erişim Tarihi 23.05.2024).

Namık Kemal'e göre (B.M. *İbret*, no. 94) bizde gazeteciliğin ortaya çıktığı ilk dönemlerde devletin tasdikine arz olunmaksızın bir kelimenin basılmasına izin verilmezdi. Gazete basılmadan önce her nüshasına gah Maarif Nezareti, gah Tercüme Odası veya büyük zatlar bakardı. Hatta *Tasvir-i Efkâr*'ın yayımladığı, köpeklerle ilgili bir yazıyı dönemin sadrazamlarından Fuat Paşa düzeltmek için vakit harcamaktan çekinmemişti. Matbaacılığa gösterilen şiddet o dereceydi ki bir keresinde *Ceride-i Havâdis*, Avusturya devletine Nemçe dediği için kapatılma tehlikesiyle karşılaşmıştı. Zamanın en makbul isimlerinden birinin eğitimin hâline dair dualarla, senalarla yazdığı bir makale Osmanlıda eğitimin ıslahata ihtiyaç duyduğu yönündeki düşüncelerinden ötürü *Tercüman-ı Ahvâl* bir ay kadar yayımına ara vermek zorunda kalmıştı. *Tasvir-i Efkâr*'ın sahibi Şinasi bundan küçük bir sebeple Maarifteki memuriyetinden kovuldu (B.M. *İbret*, no. 94). Namık Kemal büyük bir ihtimalle sakalını kestigi için Şinasi'nin görevinden azledildiği olayı kastetmektedir. Namık Kemal basına ve gazetecilere uygulanan baskının bizzat şahididir. "Ya bu şiddetlerin neticesi ne oldu?" diye soran Kemal neticede Matbuat Nizamnamesi'nin yayımlandığını ancak Türk gazetelerinin memleket ve Girit meselesi gibi önemli işlerde Beyoğlu gazeteleriyle bahis ve rekabete başladıklarını, bir yandan edebiyatın tahmin edilenden çok daha ilerlediğini, halkın gazetelere ve edebiyata rağbet gösterdiklerini söylemektedir. Kalemlerine güvenen gençler yayımcılığa yönelmiş ve yaşam (taayyüş) için devlete yük olmak istemeyen edebiyatçıların yayıncılık sanatından istifade edecekleri yönünde bir ümit belirmişti. Fakat Belgrat meselesinin ortaya çıkışı üzerine gazete haberlerindeki kargaşa ve yazarlarda hamiyetin galip gelmesiyle iki gazetenin yazarı kovulduktan sonra Kararname-i Âli ile üç gazete kapatıldı ve birçok kişi nefyedilmek suretiyle uzaklaştırıldı. Lakin hemen de İstanbul'da altı yedi gazete yayına başladı (B.M. *İbret*, no. 94). Evet gazeteler kapandı, gazeteler açıldı. Kimi yeniden çıktı kimi bir daha çıkamadı. Buna rağmen "fıkr-i serbestî günden güne terakideydi." (B.M. *İbret*, no. 94) diyor Namık Kemal. Kemal'in sansüre karşı, ilerlediğine vurgu yaptığı fikr-i serbestî diğer bir deyişle hür tefekkürdür.

Görevine başlamasının üzerinden henüz bir ay bile geçmemişken Kararname-i Âli'yi ilan eden Ali Paşa, adına izafeten isimlendirilen kararnamenin gazete ve matbaacılar için büyük bir sorun teşkil ettiği böyle bir ortamda vefat etti. Bir süre basına yönelik şiddet azaldıysa da çok sürmeden gazeteler kapanmaya hatta kendi kendine kapananların tekrar yayımına izin verilmeye başlandı. Namık Kemal bu durumu "Dalkavukluğa dalkavukluktur demek âdâb-ı umûmiyeye, gazeze marazdır demek 'menâfi-i devlete' mugayir addolundu." (B.M. *İbret*, no. 94) cümlesiyle özetler. Bir gazetede en şiddetli bir makale için bir şey denilmezken, bazen gazeteciler arasında ehemmiyet bile verilmeyecek bir makale için gazetelerin tatil ve ilgâ hükümleriyle karşılaştığını kaydederken şunu söylemekten de kendini alamaz: "Hatta kapanan gazetelere sorulsa yarısı hangi bent için tatil olduğunu bilmez." (B.M. *İbret*, no. 94) Kemal'in bu sözleri hür tefekküre yönelik keyfî uygulamalara bir eleştiri mahiyetindedir. Bununla birlikte daha önce de vurgulandığı gibi Kemal'in

sansüre dair eleştirisi özgür düşünceye inhisar etmez. Kemal (B.M. *İbret*, no. 94) yazısının sonlarına doğru şöyle demektedir:

İşin bir düşünecek yeri de menâfi-i nakdiye hususudur.

Herkes gazeteyi taayyüş için çıkarıyor. Hangi gazete kapansa sahibini tabiatıyla maişetinden mahrum etmez mi? Mülkümüzde esbâb-ı taayyüşün killet-i nev'ine nazaran bu mahrumiyet bir gazete sahip veya muharririni aç da bırakabileceğine şüphe olunabilir mi? Ya dünyada açıklıkla mücazata cevaz var mıdır?

Konu sadece fikir hürriyeti değil meselenin bir de hür yaşama hakkına bakan bir tarafı vardır. Namık Kemal için fikir ve hayat hürriyeti birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Çünkü 19. yüzyıla gelindiğinde bu hakların korunmadığı bir devletin bağımsızlığını kaybedeceğine yönelik bir kanaat beslemektedir. “Medeniyet” yazısındaki, “Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır. Bu kadar milel-i mütemeddineye karşı kabil midir ki akvâm-ı gayr-ı mütemeddine hürriyetlerini muhafaza edebilsinler?” (B.M. *İbret*, no. 84) sorusu cevabını merak ettiği bir soru değil bildiği bir mevzudur.

Buraya kadar anlatılanlardan Namık Kemal'in basına yönelik nizamnamelelere karşı durduğu gibi yanlış bir izlenime kapılmamak için Matbuat Nizamnamesi'ne karşı olmadığını hatırlatmakta yarar vardır. Kemal, “Türkçe Matbuat”ta, “hükümet-i seniye gazeteleri niçin bir intizam altına almak cihetine meyletmiyor?” (B.M. *İbret*, no. 94) sorusunu sormaktadır. Ona göre Matbuat Nizamnamesi'nin hükmü geçerliyen basınla alakalı müşküller çok azdı. Kemal'in eleştirisi Matbuat Nizamnamesi'nin varlığına değil, Kararname-i Ali ile Nizamname hükümlerinin rafa kaldırılması sonucu oluşan nizamsızlığadır. Nizamsızlık yerine adaletsizlik denilse durum değişmeyecektir. Dolayısıyla Kemal nizama değil adaletsizliğe ve bunun doğal sonucu olarak hür tefekür ve yaşama sekte vurulmasına karşıdır. Belli ki Kemal'in eleştirisi onu muhalif bir konuma düşürmektedir. Ancak modern insanın temel vasfı meseleleri tenkit süzgecinden geçirmek değil midir? Modernliğin doğası eleştiridir. Osmanlı'da modernleşmenin öncülerinden Namık Kemal sansür uygulamalarına yönelttiği eleştirileriyle muhalif bir konuma düşse de aslında tenkitleriyle hakikatin savunucusudur. Muhalefet için muhalefet yapan veya muhalefet adına kamuoyu oluşturmaya çalışan kimi yazar ve gazetecilerin varlığı düşünüldüğünde Namık Kemal'i sırf muhalif saymak için hakikate dair alabildiğine sığ bir irfana sahip olmak gerekir. Şu hâlde Namık Kemal'in sansüre karşı müdafaasının nasıl olduğu sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. *Hadika*'da geçen bazı yazılar konuyla alakalıdır.

***Hadika*'da Sansüre Dair Haberler**

Meşhur Kararname-i Âli'nin bir sureti Ebuuzziya Tevfik tarafından *Hadika*'da yayımlanmıştır. Ebuuzziya, Girit hadisesi esnasında gazeteleri “matbuat nizamının haricinde olarak” istediği gibi kapatma hükmünün bu hadisenin devamı hâlinde şart tutulduğunu ve gazetelerin o zaman bununla cezalandırıldığını halkın da bilmesi için metnin elinde bulunan bir suretini ya-

yımlar. Kararname örneğinden hemen sonra da *Diyojen*'in tatili üzerine *Courier d'Orient*'in yazdığı bir makalede basın hukukunu temin için bir nizamın gerekliliğini tavsiye ettiği haberini aktarır (Ebuzziya Tevfik, *Hadika*, no. 46). Namık Kemal gibi Ebuzziya Tevfik ve daha birçokları gazetelere dair bir nizamın bulunması gerektiğinde hemfikirdir. Ebuzziya, bir gün sonra yayımlanan *Hadika*'da Kararname-i Âli hakkında bir mütalaa hazırladıklarını lakin Namık Kemal'in *İbret*'teki "Türkçe Matbuat" makalesi maksadı ziyadesiyle izah ettiği için vazgeçtiklerini ifade etmektedir. Yine de her türlü kanun ve nizam, padişahın iradesiyle ilan ve yine aynı iradeyle feshedilip dururken matbuatın hukukuna kefil bir nizam icradan nasıl düşürülür diye sormakta ve çok şiddetli de olsa, matbuatın muayyen bir nizam altına alınarak "hukukunun" muhafaza edilmesi, bir gazete kapatılacaksa mahkeme yoluyla kapatılması gerektiğini dile getirmektedir. Aynı sayfada Ermeni gazetelerinden *Mamul*'un iki, *Hairenik*'in dört ay müddetle yayımlarının sonlandırıldığı haberi vardır. Tabii haber *Diyojen* gazetesinin lağvedildiği haberinden sonra geçmektedir (Ebuzziya Tevfik, *Hadika*, no. 47). Hükümete yakın *Hakâyikü'l-Vekâyi* gazetesiyse tartışmaları devam eden ve yine aynı sayfada bu durumdan ihtar alan *Hadika* da *İbret* gibi kapatılmadan nasibini alan gazetelerdendir.

İki gün sonraki *Hadika* şöyle başlar: "*Diyojen*'in ilgasından sonra *Hairenik* ve *Mamul* namında iki gazete daha kapanmıştır. İstanbul'da matbuatın zuhûrundan beri gazeteler bu derece şiddet görmemişti (*Courier d'Orient*)."
(Ebuzziya Tevfik, *Hadika*, no. 48). Ebuzziya habere şunu ilave eder: "Galiba *Utarit*, *Vatan*, *Muhbir* gazetelerinin Ali Paşa devrinde üçü bir günde ilgâ olduğunu *Courier* unutmuş!". Ebuzziya aynı yazıda bazı gazetelerin kapatılmasına karşı olmadığından ve gazetelerdeki Rumlarla Bulgarlar, Hasonist ve Anti-Hasonistler arasındaki iki meselenin varlığından, bu meselelerin neden olduğu durumlardan, kimi gazetelerin gareze uyarak hakka muhalefetinden, kimisinin paraya düşkünlüğünden ve kimisinin her şeyi göze alarak hakkaniyeti muhafaza ettiğinden, kimisinin Rus ve Yunan taraftarlığından bahsetmektedir. Bütün bunlar için ileri sürdüğü temel sebep de gazetelerin muntazam bir kanun altında olmamasıdır (Ebuzziya Tevfik, *Hadika*, no. 48). Açıkça görülüyor ki Namık Kemal gibi, dönemin en önemli gazetecilerinden Ebuzziya Tevfik de Matbuat Nizamnamesi'ne değil keyfî uygulamalara karşıdır.

Hadika, 17 Zilkade 1286'da (18 Şubat 1870) yayın hayatına başlamış bir dönem yayımladığı sert siyasi yazılardan ötürü bir ara süresiz olarak kapatılmış, tekrar açılmış ardından yine kapatılmış, dördüncü döneminde 17 Temmuz 1873'te yayın imtiyazı da feshedilerek bir daha çıkmamak üzere lağvedilmiştir (Yazıcı 18-19). *Hadika*'nın son sayfalarında Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Rezaizade M. Ekrem vs. edebiyatçıların eserlerine dair yayın ilanlarına rastlanmaktadır. Bu eserlerin ilan haberleri devam ederken gazetenin 3. ve 4. dönem yayıncısı Ebuzziya Tevfik, Maarif Nezareti tarafından Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan* ve Ahmet Mithat Efendi'nin *Dağarcık*'ına yayın yasağı getirildiğine ve bu eserleri basan matbaaların sorumlu

tutulacağına dair bir pusulanın kendilerine ulaştırıldığı bilgisini paylaşır (*Hadîka*, no. 49). Veysî ve Nergisî'nin ıstılahça yanlış ifadelerle dolu kitaplarına, yanlış lafız ve anlatım bozukluklarıyla dolu mecmualara sarılıp *Evrak-ı Perişan* gibi milletin bahtiyarlığına ve dilde mükemmelliğe örnek eserleri terk etmenin lüzumsuzluğuna değinen Ebuzziya, *Evrak-ı Perişan*'da dile, ahlaka, edebe hatta göreneklere aykırı bir şey vardı da onun için mi basılması yasaklanmış diye merak etmektedir. Gelen pusulanın üstünde “*Evrak-ı Perişan* gelirse tabedilmesin!” (*Hadîka*, no. 49) uyarısı da vardır. Ebuzziya, yayın yasağının ruhsat alınmamasından kaynaklı olduğunu ifade etmektedir. Ancak o dönem İstanbul’unda acemlerin ruhsatsız bastığı kitaplar çoktur. Sahaf çarşıları bunların benzerleriyle doludur. Ebuzziya’yı “edepsizliklerle dolu” dediği- *Mürşid-i Müteehhilîn, Hâbnâme* ...vb. kitaplar değil de yayımı teşvik edilmesi gereken *Evrak-ı Perişan*'ın yasaklanması düşündürmüştür (*Hadîka*, no. 49). Bununla birlikte Ebuzziya, gazetesinde basımı yasaklanan *Evrak-ı Perişan*'ın satışının devam ettiği ve 4. cüzünün baskıya hazırlandığı ilanını basmaktan vazgeçmemiştir. Vazgeçmediği gibi ilanının hemen altına bir de Namık Kemal'in sekiz sene önce baskısı biten bir kalem tecrübesi *Barika-i Zafer*'in yeniden basılarak *Evrak-ı Perişan* satılan yerlerde satıldığı ilanını eklemiştir (*Hadîka*, no. 57). Bunu yapmakla da sansüre karşı müdafaasında diğer dostları gibi Namık Kemal'in yanında durduğunu açıkça göstermiştir.

Sansüre Karşı Müdafaa

Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve başka yazarların eserlerine yayım yasağı geldikten sonra Meclis-i Vükela'da matbuat hakkında bazı müzakerelerin yapıldığı haberleri dolaşmaya başlamıştır. Ebuzziya (*Hadîka*, no. 50) rivayetler doğru ise Kararname-i Âli'yi bu müzakerelerin mahvedeceğini söylemektedir. Ancak zaman Ebuzziya'nın bu öngörüsünün aksine işlemiş ve kararname II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yürürlükte kalmıştır. Matbuat Nizamnamesiyle basımına yasak getirilen kitaplardan *Evrak-ı Perişan*, Namık Kemal'in Selahattin Eyyubi, Fatih ve Yavuz Sultan Selim'in şahsiyetlerini ve başarılarını anlattığı biyografik bir eserdir. Muhtelif baskıları bulunan eserin 1884'teki basımına Kemal, “Devr-i İstîlâ” risalesini de ilave etmiştir. Ebuzziya gibi kendisi de basın bir nizam altında bulunmasına taraftar olmasına rağmen Namık Kemal, Matbuat Nizamnamesi'nin izinsiz kitap basılmaması hükmünü, içerik olarak şahsiyat ve siyasete dokunmayan, ahlaka mugayir bir vasfı bulunmayan kendi eseri ile *Dağarcık vs.* yayınlar hakkında aniden icraya geçirmesini garipsenecek bir durum olarak telakki etmiştir (*İbret*, no. 99). Bu garabetin yanı sıra dönem basımında izin almanın getirdiği birtakım sorunlar da vardır. Mesela basımı için izin alınacak eser hakkında hemen de izin çıkmamaktadır. Maarif Nezaretinden yayın izni alınmaya kadar bazı eserler yıllarca torbalarda bekletilmektedir. Sadece Namık Kemal'inkiler değil daha birçok yazarın eserleri Maarif Nezareti'ne izin için sunulacaksa bu eserler ne zaman okunacak ve yayımlanacaktır? Şu hâlde bekletilen bir eser kaç günde, kaç yılda okunacak, kabul veya reddedilecektir? Kitap sahipleri eserlerine bir

ilave yapılmasını, kitaptan bir şeylerin çıkarılmasını, bir kalemin dahi karışmasını istememektedir. Ayrıca Kemal eserine *İbret*'te yazdığı bazı bentleri de ilave etmeyi düşünmüştür (*İbret*, no. 99). Gazetede yayımlanmasına izin verilen yazılar kitaplaşınca neden yasaklanır? Bu da ayrı bir soru/-ndür.

Namık Kemal, Maarif Nezaretinin uğraşması gereken eğitim ile alakalı onca sorun varken kitap teftişi veya yasağıyla meşgul olmasını doğru bulmamaktadır. Yayım yasağının ahlaka bakan tarafı da düşünüldüğünde kimi yayın yasaklarını destekleyecek insanların varlığı ve bunların hakları inkâr edilemez. Ancak Kemal hamamlar, Galata'da sabahtan akşama akşamdan sabaha kadar kapıları kapanmayan ve her türlü fesada açık kahveler dururken, matbaa kapanmasını; zampara ve gulampare destanları Ramazan ayında herkesin gözü önünde cami kapılarında satılacak kadar mülkün her tarafında ahlaki ifsat ederken, yalnız kitap yayımının engellenmesini hükümetin "medeniyetperverliği"nden ümit etmemektedir (*İbret*, no. 99).

Gazeteciler; akademisyen ve bilim adamlarından farklı olarak bir hakikati ifadenin ötesinde yazılarıyla kamuoyu oluşturmaya çalışırlar. Bu türden gayretlere yalan haberler de katabilir böylece kamuoyunun dikkatlerini kendi amaçları doğrultusunda başka yöne çekebilirler. Dolayısıyla Namık Kemal'in amacı sırf kamuoyu oluşturmak mıdır? sorusu akla gelecektir. Soruyu cevaplandırmak için o zamanki sansür olgusunun mahiyetini kavramada şu soruları da sormak gereklidir. *Evrak-ı Perişan*, Kemal'in bu yazısından (*İbret*, no. 99) yaklaşık dört ay önce yayımlanmaya başlamıştır. Bu süre zarfında Maarif Nezareti'nce yayımı neden yasaklanmamıştır? Maarif Nezareti'ne bağlı devlet matbaasında basılan veya basımı bekleyen kitapların hepsi için izin alınmış mıdır? Nezaret, *Evrak-ı Perişan*'ın ve başka kitapların izinsiz yayımlanmasına izin vermişse -ki vermiştir- şu hâlde Maarif Nezareti'nin görevini yerine getirmediği yönünde bir kanaat oluşmuş demektir. Kamuoyundaki böyle bir kanaatin müsebbibi Namık Kemal veya arkadaşları değildir. Dolayısıyla Kemal'in kitap sansürüne ilişkin düşüncelerini dile getirmesi sırf kamuoyu oluşturma çabasıyla açıklanamaz. Namık Kemal nizamnamelerden kaynaklanan bir sorunun mağdurlarından biri olarak sansür ve yasakçılığa karşı çıkmaktadır. Bu arada Matbuat Nizamnamesi'nin dışında vilâyât ve sair nizamnameler gibi daha birçok nizamnameye ilişkin görüş ve eleştirilerini *İbret* gazetesinde "B.M. (Başmuharrir)" ve Kemal imzasıyla pek çok yazıda dile getirmiştir. Bu bakımdan Kemal'in ilgisi Kararname-i Âli ve Matbuat Nizamnamesi'ne karşı bir kamuoyu oluşturmak gibi bir ilgiden ziyade daha genel bir sorunun özel bir parçasıdır.

Gazeteciliğin yanı sıra mutasarrıflık da yapmış ve hukukla çok uğraşmış bir edebiyatçı olan Namık Kemal'e göre eser basım hükmüne ilişkin Basmalar Nizamnamesi de geçerli değil, fiilen icrâdan sâkıttır ve Matbuat Nizamnamesi hükmüyle de mülgadır. Namık Kemal bir yazar ve gazeteci olarak, eserlerini yayımlamaya çalıştığı bir ortamda karşılaştığı izin ve sansür uygulamalarına yönelik görüşlerini okurlarıyla paylaşırken birtakım isteklerde

bulunmaktadır. İstekleri özetle, yazdığı şeylerin Maarif Nezaretince ne zaman iade edileceği belli olmadığı için kitabın nezarete gösterilme zorunluluğunun bulunmaması; yazdığı şeyler ne kadar fena olursa olsun başkalarının tashih edilmemesidir. Nitekim halk beğenir veya beğenmez, yayımlanacak eserde devlet bir mahzur görürse eseri sattırmamak elindedir (Namık Kemal, *İbret*, no. 100). Namık Kemal bir yandan isteklerde bulunurken Matbuat Nizamnamesi'ne yönelik dikkatleriyle kanuna karşı olmakla suçlanmıştır. Eser basma yasak ve izninin ahlakı ifsat edecek eserlere yönelik olduğu söylenirken ahlaksızlığa sebebiyet vermemiş *Evrak-ı Perişan*, *Dağarcık* gibi eserlerin neden yasaklandığına yönelik ikna edici bir cevap da alamamıştır. Aslında kamuoyunu tatmin edecek ciddi bir açıklama hiçbir zaman yapılamamıştır. Gerekli açıklamayı Namık Kemal, Matbuat Nizamnamesi'nin maddelerini *İbret*'te yayımlayıp madde madde yorumlayarak *Düstur*'dan alıntılarla ve sansürün fıkıh usulüne ve *Mecelle*'ye aykırı olduğunu da göstererek yapmıştır. Buna göre *Düstur*'da yayımlanan Matbuat Nizamnamesi'nin birinci maddesinde litografya baskıyla yapılan kitapların yayımlanması için izin talep edilmektedir. Halbuki fototipoğrafı, otografı hatta fotoğrafi baskıları için izin istenmemektedir. Kitapların dışında bunlarla da muzır neşriyat yapılabilir. Biri münasebetsiz bir ilanı fotoğrafla neşretse bunun yasaklanmasına dair açık bir hüküm olmadığından hükümetçe sorumlu tutulamaz (Namık Kemal, *İbret*, no. 103). Nizamnamenin ikinci maddesine göre taşralarda baskı yapacaklar validen izin almadıkça bir harf basamazlar. Kemal "Acaba bir harf değil birkaç harf basarsa buna ne denilecek?" (*İbret*, no. 103) diye sormaktadır. Nizamnamenin asıl tartışma konusu olan maddesi 3. maddesidir. Kemal'in son derece ayrıntılı mütalaa ettiği bu maddede her çeşit kitabın teftişi ve muayenesi öngörülmektedir. Arapça, Farsça, Türkçe, Rumca, Ermenice, Bulgarca, İbranice, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, İslavca ve başka dillerde yazılmış yüzlerce kitabı, teftiş kurulu ne zaman teftiş ve muayene edecektir? Kemal'e göre (*İbret*, no. 103) bu vazifeyi yapacak memurların sadece bu dilleri bilmesi yetmediği gibi kitapların içeriklerine ait bilimlere de vakıf olmaları gerekmektedir. Onca gürlüğe sebep olan 3. maddesiyle Matbuat Nizamnamesi *Düstur*'da yayımlanmıştır. Halbuki bundan 17 gün sonra yayımlanan kitap basma hakkındaki nizamname mukaddimesinin hemen altında açıkça şöyle yazmaktadır: "Birinci madde. İnhisar maddesi külliyen lâğvolunmakla herkes istediği kitabı tabettirecektir." (*İbret*, no. 103) Sonra gelen hüküm öncekini bozacağından Namık Kemal kitap basma hususundaki yasağa karşı çıkarken bir de bu hükme tutunacaktır. Kemal yazısında nizamnamenin diğer maddelerini de ayrıntılı ele alıp mütalaa etmiş ve içerdikleri boşlukları göstermiştir. Kemal, aslında sonraki hüküm öncekini iptal etmeseydi bile Matbuat Nizamnamesi'nin bütün maddeleriyle mülga olduğu kanaatindeydi⁴. Çünkü toplum

⁴ Namık Kemal daha önce Fransa'da sürgündeyken de Matbuat Nizamnamesi'nin lağve dildiği konusuna *Hürriyet*'in 1. sayısında şu ifadelerle değinmiştir: "Daha bir buçuk yıl oldu olmadı ki halkın istifadesine gayet cüz'î medârî görüldüğü için Babîâli bin türlü nekâysî ile alûde olan *Matbuat Nizamnamesi*'ni bile lağvetmişti." (Topal 48).

içinde mevzu hukuktan olan bir nizam ferdin başkasına karşı hürriyetini toplumun ilcaatıyla sınırlamak için yapılır. Bir fiili meneden kanun menetmeyen kanunla birlikte tutulsa iki zıt birleştirilmiş olur ki bu da imkansızdır. Bundan başka Kemal, kanunların fertlerin hürriyetine mümkün olduğunca az sınırlama getirmesine taraftardır (*İbret*, no. 103). Görüldüğü gibi sansüre dair tartışma esasında hürriyetle alakalıdır. Modern anayasalar hürriyete dair düzenlemelere yer verirler. Modern bir anayasanın değeri hürriyet ve demokrasinin imkânlarını genişlettiği nispette şekillenir. Kemal'in sansüre dair müdafaasını yaptığı zamanın Osmanlı yönetiminde demokrasi ve hürriyet yoktur. Bununla birlikte bunların mücadelesi verilmektedir. Devlet de Matbuat Nizamnamesi'ni basına sansür uygulamak için değil basına bir düzen getirmek için çıkarmıştır. Ancak sorun şu ki modernleşen bir ülkede basını düzenleyen kanunların ve nizamnamelerin varlığı gerekli olsa bile sırf varlığı yeterli değildir. Osmanlı'da ilk Matbuat Nizamnamesi, Napolyon'un imparatorluğu döneminde 1852'de yaptırdığı basın yasasından çeviridir. Fransa'da sorgusuz sualsiz maddeleri kabul edilmeyen bir yasanın Osmanlı'da da sorgulanması pek tabiidir. Kanunlara sorgusuz sualsiz itaatın şart olduğu bir yerde demokrasi ve modernlikten bahsedilemez. Şu hâlde Osmanlı'da basının bir nizam altına alınması gereğinden hareketle kanun ve hükümlerin çıkarıldığına dair sathi bir okuma sansürü, Osmanlıda modernleşmenin bir yönü olarak gösterir. Ancak nizamnamelere ilişkin eleştirel, tahkikli bir okuma sansürü, Osmanlı'da modernleşmemenin bir sebebi olarak görülür.

Sadece modern hukukta değil İslam hukukunda da ihdas edilen hükümler, yöntemleri farklı fıkıh usulcülere tarafından her zaman tartışılmıştır. Modern hukuk ve İslam hukukuyla da ilgilenen Namık Kemal de Matbuat Nizamnamesi'nin maddelerini *İbret*'te yayımlayıp madde madde yorumladığı yazısında nizamnameyi bir taraftan yaşadığı dönemin hukuk anlayışıyla diğer taraftan gelenekten tevâris ettiği İslam hukukunun prensipleriyle yani *Düstur*'dan alıntılarla, sansürün fıkıh usulüne ve *Mecelle*'deki kimi kaidelere aykırı olduğunu göstermekle mülga saymıştır. Kemal'in bu yazısı 28 Ocak 1873 tarihli 103 numaralı *İbret*'in -fiyat listesi ve ufak tefek ilanları dışında- bütün sayfalarını doldurmuştur. Ayrıca Kemal yazısını arandıktan çekinen yazarlar adına hükümetin adaletine ve halkın dikkatine sunduğunu söylemiş ve imzasını “Kalemimi dilenci değneği etmek istemeyen erbâb-ı kalem” şeklinde atmıştır (Nas 461-472). Namık Kemal nizamname hükmünü mülga sayınca Meclis-i Maarifçe şahsının cezalandırılması ve *İbret*'in resmen ilgası konuşulmaya başlanmıştır.

Söz konusu gazeteler olduğunda Meclis-i Maarif'in sansürün dışında ilgilenmesi gereken konular yok mudur? Soru, Namık Kemal'in de cevabını merak ettiği ve eleştiri kokan bir soru gibidir. II. Mahmut'un ilköğretimi zorunlu hale getirmesiyle başlayan eğitime dair düzenlemelerden sonra, 21 Temmuz 1846'da kurulan Meclis-i Maarif eğitimle alakalı reformlarla vazifeli yetkili bir kurumdu. Maarif-i Umumiye Nezaretinin tarihi içinde eğitimde çift

başlılıkla ilgili sorunlarda önemli bir yere sahip olan meclis, kuruluşunda eğitimin yanında sansür sorunlarıyla da meşgul olmuştur. Nitekim 15 Şubat 1857 tarihli ilk Basmahane Nizamnamesi'nde matbaa açmak için Dersaadet'e, Meclis-i Maarif'e, taşrada Vilayet Meclis-i Maarif'ine dilekçeyle başvurulması gerektiği hükmü geçmektedir. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Maarif-i Umumiye Nezareti de kaldırılmış, kurumun görevlerini Maarif Vekaleti üstlenmiş sonrasında dilde sadeleşme hareketleri içinde adı Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Bugünkü Millî Eğitim Bakanlığının kitapların yanında gazete, radyo, televizyon ve sosyal medyayla alakalı sansürün dışında uğraşması gereken konular yok mudur? diye sorulsa durum Namık Kemal'i haklı çıkarır. Çünkü böylesi bir sansür vazifesi Millî Eğitimin değil başka bir bakanlığın sorumluluğundadır. Osmanlı'da sansür olgusu devletin modernleşme süreci içinde kurumsallaşma sorunlarıyla yakından ilgilidir. Bu yönüyle Kemal'in dikkat çektiği soru, sorun veya eleştiri devletin menfaatlerine yahut âdâb-ı umumiyeye aykırı olmaktan çok kurumsallaşmaya hizmet eden bir yaklaşımın örneği olmalıdır.

Yayımlanan dönem gazeteleriyle alakalı salnamelere bakıldığında yığınla hatayla karşılaşmak mümkündür. Birkaç örneği Namık Kemal alıntılanmıştır. Hatalar 1290 yılı için düzenlenen "Matbuat-ı Maarif" mühürlü salnamede geçmektedir. Buna göre Salnamede, *Takvim-i Vekâyî* için "Haftada üç defa çıkar" denilmekte halbuki Maarif Nezareti'nin idaresinde çıkan ve ona bağlı Matbaa-yı Amire'de basılan gazete uzun zamandır haftada bir çıkmaktadır. *Cerîde-i Havâdis* "Cuma ve pazardan maada her gün çıkar." denilmiş. Halbuki gazetenin adı *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*'tir ve "Ruznâme" kelimesi de üstte hemen görünmektedir. *Basiret* için "Cuma ve pazardan maada her gün çıkar. Matbaası Camlı Handadır." denilmiş. Halbuki seneler boyunca gazetenin isminin altında "Bu gazete haftada altı defa çıkar." ve isminin sağ tarafında "Matbaa ve mahall-i idaresi Babıali Caddesinde 35 numaralı daire-i mahsusadır." ifadeleri vardır. *Hakâyikü'l-Vekâyî* "Her gün çıkar." denilmiş. Halbuki *Hakâyikü'l-Vekâyî*'nin hemen üst tarafında gazetenin haftada beş defa çıktığı yazılıdır! "*Vekâyî-i Zaptiye* "haftada bir defa çıkar." denilmiş. Halbuki *Vekâyî-i Zaptiye* bir buçuk senedir hiç çıkmamaktadır. *Letâif-i Âsâr* "Cuma ve salı günleri çıkar." denilmiş. Halbuki *Letâif-i Âsâr*'ın şimdiki tatili esnasında değil hatta yayımlandığı zamanlarda bile haftada kaç kere ve ne günleri çıktığını tayin edebilmek zordur. *İbret* "Haftada üç kere çıkar." denilmiş. Halbuki gazetenin başyazarı Namık Kemal, *İbret*'i haftada beş defa çıkardıklarından tamamıyla emindir. Hatta "bu konuda yemin bile etsek halis sayılmayız." demektedir. *Ceride-i Askeriye* "Haftada bir defa çıkar." denilmiş. Halbuki onun da üstünde "Şimdilik haftada iki defa olarak pazartesi ve perşembe günleri çıkarılır." diye koskoca bir ibare vardır ve bunun 87 senesinden beri haftada iki defa çıktığı herkesçe bilinmektedir. *Hadîka* "Cumadan maada hergün çıkar." denilmiş. Halbuki Kemal'in yazılarını da yayımlayan *Hadîka* pazar günlerinde çıkmazdı (Namık Kemal, *İbret*, no. 122). Kemal, garipliklerle tavsif ettiği yazısını şu soruyla sonlandırmıştır:

Acaba Meclis-i Maarif mülgâ bir nizâmı bahane ederek herkesin âsârını basılmadan muayene talebinde ısrar edeceğine “Matbuat-ı Maarif” namına neşrolunan âsârı muayene etse veyahut muayene ettirecek bir heyet tedarik eylese de on kalemlik bir cetvelinde on bir yanlış bulunmasa hayırlı olmaz mı? (Namık Kemal, *İbret*, no. 122).

Namık Kemal gazetelerin çıktığı günler, isimleri ve basıldıkları yerlerle alakalı bir doğru-yanlış cetveli çıkarmış gibi görünür. Garipliklerle tavsif ettiği bu yanlışlıklar da komiktir. Lakin Matbuat Nizamnamesi dikkatle okunduğunda Kemal’in aktardığı, okurlarını güldürecek garipliklerle dolu bilgilerin sırf mizaha hizmet etmediğini görmek güç olmayacaktır. *Diyojen* ve sair gazetelerde yazdığı yazıları ve özellikle mektuplarıyla Kemal okurları üzerinde mizahı seven bir yazar intıbarı bıraksa da buradaki amacı sırf mizah değildir. Matbuat Nizamnamesinin dördüncü maddesinde gazetelerin çıktığı günler, isimleri, sahipleri, basım yerleri ve keyfiyetiyle alakalı olarak ruhsat izni için istidaname verildiğinde gazetenin ne isimle kaç günde bir çıkarılacağı ve hangi matbaada basılacağına gazete mesul müdürü veya sahibi tarafından imzalı yahut mühürlü bir senetle belgelenmesi gerektiği hükmü geçmektedir (“Dersaadet’te ve memâlik-i şâhânedede...” 221). Kemal’in aktardığı bilgiler dikkate alındığında yayımlanan gazetelerin verdiği yayın bilgisiyle nizamnameye dayanarak kimi gazeteleri ilga veya tatil eden Maarif Meclisi’nin salnamesinde aktardığı yayın bilgisi arasında bir tutarsızlığın olduğu farkedilecektir. Maarif Meclisi’nin kendi salnamesindeki, Matbuat Nizamnamesi’ne aykırı yanlışlıkları düzeltmeden bazı gazeteleri ilga veya tatil etmekle, *Evrâk-ı Perişan* veya *Dağarcık* gibi yayınların basımına yasak getirmekle meşgul olması pek tabii gülünecek bir hâl, dahası Kemal’in yazısının başlığının ifade ettiği gibi *garipliklerdendir*.

Bugünden düne bakıldığında benzer garipliklere eklenecek örneklerin sayısı bu makalenin sayfalarını aşar. Bununla birlikte Namık Kemal sansüre dair düşüncelerini dile getirmeye devam etmiştir. *Evrâk’ı Perişan* ahlaka muğayir bir kitapsa, 1870’lerin sıbyan mekteplerinde okuma yazma için okutulan kitapların çocuklara papağan gibi ezberletilen sözlerinde edebi ihlal edecek şeyler yok mudur? Namık Kemal, Meclis-i Maarif nizamperverlik arzusundaydıysa kitap basımını yasaklamak için ilga nizamları çıkarmak yerine asıl vazifesi olan Maarif Nizamnamesinin yalnız sıbyan mekteplerine bakan hükümlerini İstanbul’da olsun icraya çalışsa daha iyi olur itikadındadır (Namık Kemal, *İbret*, no. 124).

Namık Kemal’in yayın sansürüne ilişkin yazılarının yanı sıra konu *İbret*’teki bir yazıda ayrıntılı bir şekilde ele alınmış; hatalarla dolu bir kitaba tasahihi yapılmadan Meclis-i Maarifçe verilen ödül ve ödüllendirilmesi gereken kitapta görülen kusur sorunsallaştırılmıştır (Faik, *İbret*, no. 109). Bunun üzerine yazıdan hemen bir gün sonra (8 Zilhicce 1289 / 6 Şubat 1873) gazete 110. sayıdan itibaren bir ay süreyle tatil edilmiştir. Tatilin bu seferki sebebi gazete-

nin düzene aykırı (hilaf-ı nizam) hareketleri terviç etmesi olmuştur. Ancak *İbret* de Namık Kemal de tatili umursamamıştır. Bir ay sonraki *İbret* yayın hayatına 111. sayısıyla devam ederken ilk yazısını Kemal'e ayırmış ve Kemal de Matbuat ve Matbaa Nizamnamelerini eleştirisine kaldığı yerden devam etmiştir. *İbret*'in hiçbir zaman düzene aykırı hareketi savunmadığını ancak izinsiz kitap bastırmayı meneden hükmün mülga olduğunu tekrarladığını ifade ederek sansüre karşı müdafaasını sürdürmüştür (Namık Kemal, *İbret*, no. 111). Kemal bu yazısında hükmün mülga oluşuna tekrar açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Hükümet, 20 Cemaziyelahir 1273 (15 Şubat 1857) tarihli Matbaa Nizamnamesi'nde dokuz madde ve bir zeylden oluşan bir kanun neşretmiştir. Kanunun 3. maddesinde şöyle denilmektedir:

Üçüncü Madde. İşbu basmahanelerin tab u temsîl edecekleri her nevi kütüb ve resâil evvelemirde dersaadette doğrudan doğruya ve taşrarlarda ise vülât-ı eyalet cânîplerinden inhâ ile Meclis-i Maarif'te görülüp mülken ve devletten bir güne mazarratı olmadığı tebeyyün ederek meclis-i mezkûr tarafından kezalik bâ-mazbata makam-ı âli-i sadaret-i uzmâ-ya arz ile istizân olunmadıkça tab u neşrettirilmeyecektir (“Matbuat Nizamnamesidir”, 227).

İzinsiz kitap bastırmak *Düstur*'un bu maddesine dayanılarak yasaklanmaktadır. Halbuki yine hükümet bu yasaktan sonra 8 Recep 1273'te (3 Mart 1857) başka bir nizam daha yayımlamıştır ki birinci maddesi şudur: “İnhisâr maddesi küllîyen lâğvolumakla herkes istediği kitabı tab'ettirecektir.” (“Kitap tab'ı hakkında nizamnamedir”, 229). Namık Kemal bu nizam hükmüne dayanarak Matbaa Nizamnamesi'nin hükmünü tekrar mülga sayacak ve duruma ilişkin düşüncelerini peşe sıralayacaktır:

Şimdi mademki Matbaa Nizamnamesi'nin üçüncü bendi hükmünce tab'olunabilmek hakkı izinli kitaplara münhasırdır, ve mademki kitap tab'ı hakkındaki nizamnamenin birinci maddesindeki kitap basmadıkça “inhisâr maddesi küllîyen lâğv” olunmuştur ve mademki kitap tab'ı hakkındaki nizamname matbaalar hakkındaki nizamnameden muahhardır, ve mademki bir kanunun diğer bir kanun ile lâğvı kâbidir, ve mademki Matbaa Nizamnamesi'nin üçüncü bendi kitap tabını izne hasırdan ibarettir, ve mademki kitap hakkındaki nizamnamenin birinci bendinde “inhisâr maddesi”, “külliyyen” tabirinin şumulü ve “lâğv” sözünün sarahatiyle ilgâ edilmiştir, bizim istinat ettiğimiz nizamın zuhûru Meclis-i Maarif'in istinat ettiği nizamı küllîyen ilgâ eylediği bedîh gibi görünür (Namık Kemal, *İbret*, no. 111).

Nizamname hükümleri arasında bir karışıklık varsa durum Şûrâ-yı Devlet tarafından çözülebilir. Nitekim Şûrâ-yı Devlet'in vazifelerinden biri de budur. Namık Kemal irade buyurulursa hükmün ilgasına dair davalarının oraya havale edilebileceğini ifade eder. Eğer haksız çıkarsa ceza mı tarziye mi lazım gelir, izin almadan bir satır belki bir kelime söylememek mi icap eder? Nizamın hükmü neyi gerektirirse icrasına hazır olduklarını söyler (*İbret*, no. 111).

Şimdi bu şekilde değerlendirmesini yapan *İbret* veya Namık Kemal bir hakikati mi müdafaa etmekte yoksa “hilâf-ı nizam” hareket mi etmektedir. Dahası düzene aykırılığı yaygınlaştırmak için kamuoyu mu oluşturmaktadır? Nizamnamenin 3. maddesinde açıkça geçtiği üzere matbaalarda basılacak her türlü kitap için öncelikle Sadaret makamından mazbata ile ruhsat alınmalıdır. Meclis-i Maarif’ten geçen her türlü kitabın yayın izni de Sadaret’ten alınacak ruhsata tabidir. Namık Kemal, Sadareten izin bile alınmadan Maarif Meclisi’nden istenilen her kitaba yirmi dört saatte ruhsat verildiğini bir mahkeme huzurunda açıkça ispatlayabileceğini söylemektedir (*İbret*, no. 111). Maarif Meclisinin yayımlanmasına izin verdiği her kitap için Sadareten izin alınmış mıdır? Kemal’e göre, hayır. Soru bugünkü tarihçilerin cevaplamaları gereken bir sorudur.

Sonuç

Osmanlıda sansür basın-iktidar ilişkileri içinde farklı tezahürleriyle kendini belli eden ve genellikle iktidar tarafından devlet menfaatleri ile ahlak ve âdâta aykırılık gibi sebepler ileri sürülerek tatbikine çalışılan bir olgudur. Sansürün bir ucunda iktidar diğer ucunda basın yer almaktadır. Süreç içinde iktidar basına karşı yetkilerini tahkime çalışırken alanını genişletmekte basın da daralan bir alan içinde hak ve hürriyetini müdafaa ederek sansürü aşma yollarını aramaktadır. Bu yönüyle Namık Kemal’in sansüre ilişkin eleştirileri hür tefekkürün alanını genişletme yönünde bir çabadır.

Osmanlıda sansür olgusunu Sultan II. Abdülhamit dönemine yoğun göndermelerle hatırlamak edebiyat tarihi ve eleştirisi çalışmaları içinde yeterli olmayacaktır. II. Abdülhamit dönemi sansürü, tarihî seyir içinde bir sonuçtur. Sonuçlar da öncüllerden bağımsız olarak düşünülemeyeceğine göre bu dönem öncesi sansür olgusunun aydınlatılması bir zorunluluktur. Bu ilişkinin aydınlatılması da sansür “kavram”ının mahiyetini anlamlandırmada bir gerekliliktir. Sansüre ait genel hükümler vermek için kavramın altında ne tür tekil örneklerin bulunduğu dair çalışmaların yapılması gerekir. Öncül ve sonuç önermeleri kavramlardan oluştuğu için sansür kavramını anlamlandırırken hamasetten uzak hakikate yakın durmak adına kavramın mahiyetine dahil olan olgular tespit edilmeliydi. Bu olgular da hürriyet, müsavat, hukuk, memuriyet, sa’y, yaşam hakkı, kurumsal işleyiş, köle ve efendilik ve sair konularla ilgili gözlemlenebilen durumlardır. Namık Kemal sansüre karşı hürriyeti müdafaa ederken bu olguları gözler önüne sermekle sansürü kavramsallaştırmanın imkanını hazırlamıştır.

Namık Kemal’in sansürü eleştirdiği yazıları edebiyat tarihi içinde bir değere sahipken sansürü nasıl sorunsallaştırdığına yönelik dikkatleri de edebiyat eleştirisi içinde sansür “kavram”ını anlamada bir değere sahiptir.

Namık Kemal’in Kararname-i Âli, matbuat nizamnameleri ve bunlara dayanmayan keyfi sansür uygulamalarına dair eleştirilerinin sırf hür tefekküre inhisar etmediği görülmektedir. Sansür olgusunun hayat hakkı (maîşet), şahsi

teşebbüs, memuriyet ve eşitliğe bakan yönleri de vardır. Yine de bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde Namık Kemal'in sansüre karşı müdafaasının mihir noktasının hür tefekkürün önüne konulan engelleri aşma çabası olduğu söylenebilir.

Namık Kemal basının devletçe bir nizam altına alınma isteğine karşı değildir. Ebuzziya Tevfik ve sair birçok gazeteci gibi basında kontrolün sağlanması taraftarıdır ancak bunun keyfi uygulamalarla haksız yere gazetelerin tatiline veya ilgasına yahut kitapların daha yayımlanmadan önce teftişine kadar genişletilmesine karşıdır. Bu direnişçi duruşu yansıttığı yazılarına bakıldığında amacının sırf muhalefet veya kamuoyu oluşturma çabası olmadığını söylemek gerekir. Namık Kemal, Kararname-i Âli ve Matbuat Nizamnamesi'ne yönelttiği eleştirilerin dışında, başka nizamnamelerin uygulamalarında gördüğü aksaklıkları *İbret* gazetesinde yeri geldiğinde dile getirmiştir. Dolayısıyla Namık Kemal'e sırf bir muhalif gözüyle bakmaktansa onun hakikati müdafa eden bir edebiyatçı olduğunu söylemek daha anlamlı olacaktır. Dünyanın hiçbir yerinde matbuat nizamnameleri veya başka nizamnameler sorgusuz sualsiz kabul edilmemişken Namık Kemal'in nizamnamelerle alakalı eleştirilerini yapması sansürün tarihi içinde doğal bir durumdur. Çünkü modernleşen bir devlette kurumların işleyişi düzenlenirken usulen hiçbir esasa dayanmadan ihdas edilen bir hükmün bir süre sonra tuhaf, dahası komik görünmesi tabiidir. Televizyonların sabah haberi programlarında birçok gazete manşeti ve içeriklerinden bahsedildiği bugünden, gazete dağıtanların gazete içeriklerinden bahsetmesinin *Sabah* gazetesindeki bir ilanla yasaklandığı dünkü Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlık dönemine bakıldığında bunu görmek güç olmayacaktır.

Hür tefekkürün, hürriyetin, memuriyet hayatı dışında özgürce yaşama isteğinin muhaliflerince yadırgandığı, Osmanlı'da yerli ve yabancı basın arasında eşitliğin gözetilmediği, ancak bazı haberlerin nakline müsamaha gösterildiği, fikir gazeteciliğinin dışlandığı sığ bir basın ortamında Namık Kemal'in sansüre karşı yazdığı yazılarında muhalifleriyle uzlaşma çabalarını gösteren bir duruma rastlanmamaktadır. *Evrak-ı Perişan* ve sair eserlere yayım yasağı getirilmesine ve sansüre karşı yazılarını yayımladığı *İbret* gazetesini üç defa tatil edilmesine rağmen Namık Kemal bu tavrını hiç değiştirmemiştir. Bu konuda yalnız da değildir. Nitekim Kararname-i Âli, Matbuat ve Matbaa nizamnameleri ve keyfi uygulamalarla kapanan her gazetenin yerini başka gazeteler almıştır.

Sansür karşısında hürriyeti müdafaasında Namık Kemal'in sa'y kavramını öne çıkardığı görülmektedir. Kemal, her tür hürriyet karşıtlığının veya keyfi uygulamanın karşısında sa'y kavramını hem memuriyetin dışındaki bir yaşam hakkı hem de zihni, entelektüel bir süreç için önemsemiştir. Çünkü zihinsel bir çaba içinde sa'yetmeksizin hür yaşamayı beklemenin sonu ancak kölelik olur. Kemal'in sansüre karşı hür tefekkürü bu kadar önemsemesinin ve

bu yolda gayret göstermesinin önemli bir sebebi de bir devletin, medenî milletlere karşı hürriyetini ancak bu şekilde koruyabileceğine dair inancı olmuştur. Bugünden, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği düne bakıldığında yine tarihin Namık Kemal'i haklı çıkardığını görmek güç olacaktır.

KAYNAKLAR

- Baldini, Massimo. *İletişim Tarihi*. Çeviren Gül Batuş. Avcıol Basım, 2009.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- B.M. "Medeniyet". *İbret*. 6 Zilkade 1289 (5 Ocak 1873), no. 84.
- B.M. "Türkçe Matbuat". *İbret*. 16 Zilkade 1289 (15 Ocak 1873), no. 94.
- "Cerideci ile Bazı Müşterisi Beyninde Bu Kere Vuku Bulan Muhaveredir". *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 25 Cemaziyelahir 1277 (21 Ocak 1861), no. 27.
- Çakır, Hamza. (2011). "II. Meşrutiyete Kadar Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri". *İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2011, ss. 95-113.
- Çaylı, Kübra. *Tanzimat Dönemi İstanbul Basınında Sansür*. 2017. Sakarya Ü, Yüksek lisans tezi.
- Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*. Bağlam Yayınları, 2007.
- "Dersaadet'te ve memâlik-i şâhânedede tab' ve neşrolunan her nevi gazete ve evrak-ı havâdis-i mülkiye ve politikaye tab' ve neşri hakkında bu kere tanzim olunan nizamnâmedir". *Düstür*. Matbaa-yı Âmire, 1289.
- Ebuzziya Tevfik. "Tarîk-i Refah". *Cüzdân*, 24 Kanunusani 1288 (8 Şubat 1873). 1, ss. 21-22.
- Ebuzziya Tevfik. Başlıksız. 15 Zilkade 1289 (14 Ocak 1873). *Hadîka*, no. 46.
- Ebuzziya Tevfik. Başlıksız. 16 Zilkade 1289 (15 Ocak 1873). *Hadîka*, no. 47.
- Ebuzziya Tevfik. Başlıksız. 18 Zilkade 1289 (17 Ocak 1873). *Hadîka*, no. 48.
- Ebuzziya Tevfik. "Zamanımızda Maarife Hizmet Bu Mudur?". *Hadîka*, 20 Zilkade 1289 (19 Ocak 1873), no. 49.
- Ebuzziya Tevfik. Başlıksız. *Hadîka*, 21 Zilkade 1289 (20 Ocak 1873), no. 50.
- Ebuzziya Tevfik. "İlânât-Bârîka-i Zafer". *Hadîka*, 28 Muharrem 1290 (28 Mart 1873), no. 57.
- Ebuzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar Tarihi*. Uyarlayan Şemsettin Kutlu. Hürriyet Yayınları, 1973.
- Faik. Başlıksız. *İbret*, 7 Zilhicce 1289 (5 Şubat 1873), no. 109.
- "Havadis-i Dahiliye". *Takvim-i Vekâyi*. 10 Zilkade 1283 (16 Mart 1867), no. 875.
- "Havâdis-i Dahiliye", *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, 6 Cemaziyelevvel 1289 (12 Temmuz 1872), no. 1946.
- İskit, Servet. *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.
- Kabacalı, Alpay. *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Kitap Sansürü*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.

- [Kayazâde] Reşat. "Tercüme - Tarîk-i Refah". *Cüzdan*, 24 Kânunusani 1288 (8 Şubat 1873). 1, ss. 22-28.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. Pozitif Yayınları, 2006.
- "Matbuat Nizamnamesidir". *Düstür*. Matbaa-yı Âmire, 1289, ss. 227-228.
- [Menapirzâde] Nuri Bey. "Memuriyet". *İbret*, 12 Rebiulahir 1289 (18 Haziran 1872), no. 4.
- Nalcioğlu, Belkıs Ulusoy. *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*. Yeditepe Yayınları, 2003.
- Namık Kemal. "İbret". *İbret*, 11 Rebiulahir 1289 (18 Haziran 1872), no. 1.
- Namık Kemal. "İfade-i Meram". *İbret*, 27 Recep 1289 (30 Eylül 1872), no. 20.
- Namık Kemal. Başlıksız. *İbret*. 23 Zilkade 1289 (22 Ocak 1873), no. 99.
- Namık Kemal. "İfade-i Mahsûs(a)". *İbret*, 24 Zilkade 1289 (23 Ocak 1873), no. 100.
- Namık Kemal. İsimsiz. *İbret*, 26 Zilkade 1289 (25 Ocak 1873). no. 101.
- Namık Kemal. "Sa'y". *Cüzdan*, 24 Kânunusani 1288 (8 Şubat 1873), 1, ss. 2-5.
- [Namık Kemal] Kalemini dilenci değneği etmek istemeyen erbâb-ı kalem. "Müellifler Neden Me'yus Olacak". *İbret*, 29 Zilkade 1289 (28 Ocak 1873). no. 103.
- Namık Kemal. "İfade-i Meram". *İbret*, 9 Muharrem 1290 (9 Mart 1873), no. 111.
- Namık Kemal. "Ve mine'l-garâib". *İbret*, 25 Muharrem 1290 (25 Mart 1873), no. 122.
- Namık Kemal. "Bizde Ahlakın Hâli". *İbret*, 27 Muharrem 1290 (27 Mart 1873), no. 124.
- Nas, Halef. *Hür Tefekkürün Kalelerinden İbret Gazetesi*. Kriter Yayınları, 2023.
- Özön, Mustafa Nihat. *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. Remzi Kitapevi, 1938.
- Topal, Alp Eren. *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1868-1869)*. VakıfBank Kültür Yayınları, 2019.
- Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi -Davalalar, Hapisler, Saldırılar, Faili Meçhul Cinayetler ve Holdingler-*. Gerçek Yayınevi, 1996.
- Ulaş, Bahri. "Tarihimizde Kitap ve Gazete Sansürü". *Türk Kütüphaneciliği*, c. 15, no. 1, 1966, ss. 28-34.
- Yazıcı, Nesimi. "Hadîka". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 18-19.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCm%C3%A2n-%C4%B1_Ahv%C3%A21

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.